

Tamara Graczykowska

Osobliwa leksyka w książce Tomasza Dąbala
Polacy Związku Radzieckiego

Książka wskazana w tytule była już przedmiotem analizy językoznawczej. W artykule *Rusycyzmy i sowietyzmy w tekstach Tomasza Dąbala (przedstawiciela polskich komunistów przebywających w okresie międzywojennym w ZSRR)* została omówiona wyłącznie leksyka pochodzenia rosyjskiego (Graczykowska 2007). Tu chciałabym zaprezentować pozostałą część słownictwa wyekscerpowanego z książki Tomasza Dąbala.

Tomasz Dąbal był polskim komunistą, którego skazano w Polsce na 6 lat więzienia (Sierocka 1968: 12). W ramach wymiany więźniów politycznych w 1923 r. wyjechał na stałe do Związku Radzieckiego (Cimek 1993: 134-138). W ZSRR był czynnym działaczem Polonii. Po przyznaniu Polakom autonomii narodowej włączył się w tzw. radziecki eksperyment polonijny, którego celem było wychowanie „radzieckiego Polaka” i zbudowanie załóżki polskiego społeczeństwa socjalistycznego (Cimek 1993: 187-188). Wraz z B. Jasińskim dążył do stworzenia „polskiego języka radzieckiego”¹. T. Dąbal po przybyciu do ZSRR zajął się również działalnością publicystyczną. Publikował głównie na łamach „Prawdy”, „MOPR’u”, sporadycznie w gazecie „Młot” (na Białorusi). Najdłużej jednak był związany z gazetą „Trybuna Radziecka” (była wydawana w Moskwie w latach 1927-1938), w której zamieszczał swe artykuły w latach 1927-1934 (opublikował ich ponad 15, w tym również artykuł *Dobry nauczyciel* w nr 1 „Trybuny Radzieckiej”, który ukazał się 01.04.1927 r.). W okresie od 31.03.1929 r. do 26.06.1930 r. był jej redaktorem odpowiedzialnym (Cimek 1993: 184-185). Pozostawił po sobie liczny dorobek publicystyczny (były to głównie artykuły, szkice, reportaże)².

¹ Szerzej na ten temat zob.: Mędelska, Marszałek 2000: 39-49; Mędelska, Marszałek 2000a: 121-139.

² Sam T. Dąbal ocenił swój dorobek na 1420-1530 pozycji (zob. Cimek 1993: 183).

W latach dwudziestych oprócz T. Dąbala przybyli do Rosji Radzieckiej i inni uchodźcy polityczni z Polski, m. in. B. Jasiński, W. Wandurski, J. Hempel, H. Stein-Kamieński, J. Leński. Tomasza Dąbala, jak i wielu innych polskich działaczy komunistycznych, nie ominęły represje stalinowskie. Prześladowanie Dąbala, a następnie jego rodziny, rozpoczęło się w marcu 1935 r.³ Najpierw udzielono mu kary partyjnej i surowej nagany. Drugą naganeę otrzymał za „stopień bolszewickiej czujności”. T. Dąbal został aresztowany 29.12.1936 r., a 21.08.1937 r. w sfigowanym procesie skazano go na karę śmierci (Cimek 1993: 208).

Wymienieni wyżej Polacy byli ludźmi wykształconymi, pisarzami, poetami, krytykami literackimi⁴. Ze względu na swoje silne zaangażowanie polityczne w działalność komunistyczną posługiwali się oni specyficzną polszczyzną. Pod wpływem komunistycznej propagandy oraz radzieckiego systemu totalitarnego język polski w ZSRR ulegał wewnętrznym przemianom. Jak pisze I. Kisielowa, język polskich komunistów charakteryzowała tendencja do częstego używania nowotworów, silna interferencja języka rosyjskiego oraz niepoprawność językowa⁵.

Według podziału, który wprowadzili J. Mędelska i M. Marszałek (Mędelska, Marszałek 2001: 112), język polskich komunistów przebywających w ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym reprezentuje tzw. porewolucyjną polszczyznę radziecką. Należy jednak podkreślić, że nie była to polszczyzna normatywna, tylko jej radziecki wariant miejscowy (Киселёва 2007: 88), a w przypadku T. Dąbala – moskiewski.

Język Tomasza Dąbala jest doskonałym przykładem porewolucyjnej polszczyzny radzieckiej. Pod wpływem silnych procesów rusyfikacyjnych oraz sowietyzacji jego polszczyzna uległa pewnym przemianom. Świadczy o tym materiał językowy wyekscerpowany z książki pt. *Polacy Związku Radzieckiego* (wydanej w Moskwie w 1929 r. pod pseudonimem W. Tęgoborski). Ta niewielka książeczka licząca 220 stron obfitowała nie tylko w słownictwo pochodzenia rosyjskiego oraz sowietyzmy⁶, ale rów-

³ Wcześniej T. Dąbal, B. Jasiński oraz W. Wandurski, których oskarżano o polski nacjonalizm, musieli złożyć samokrytykę, powołując się przy tym na poglądy J. Stalina wygłoszone na XVI Zjeździe WKP (b) (zob. Cimek 1993: 195-197).

⁴ Szerzej o polskim życiu literackim w ZSRR w okresie międzywojennym zob.: Sierocka 1966, Sierocka 1968, Stępień 1968.

⁵ Swoje spostrzeżenia I. Kisielowa wysunęła na podstawie analizy języka ankiety, którą wypełniali polscy komuniści przybyli na „Ogólnopolską konferencję polskich komunistów”, która miała miejsce w Moskwie w listopadzie 1921 r. (zob. Киселёва 2007: 89).

⁶ Łącznie wyekscerpowałam 33 rusycyzmy i sowietyzmy (zob. Graczykowska 2007).

niez w leksykę, która w okresie międzywojennym w polszczyźnie etnicznej była już przestarzała bądź wychodziła z użycia. W tekście T. Dąbala można było również zaobserwować leksemy o niejasnej proveniencji oraz regionalizmy frekwencyjne. Te cechy, które ujawniły się w zasobie leksykalnym T. Dąbala, są charakterystyczne dla języka emigrantów, który staje się bardziej konserwatywny i skostniały wobec braku kontaktu z żywą polszczyzną etniczną.

W niniejszym artykule przedstawiam pozostałą część słownictwa wyekscerpowanego z książki T. Dąbala, którą podzieliłam na cztery grupy: 1. Słownictwo przestarzałe, 2. Efemerydy, 3. Innowacje lokalne, 4. Regionalizmy frekwencyjne.

1. Słownictwo przestarzałe

Słownictwo wyekscerpowane z tekstu Tomasza Dąbala charakteryzuje się różnym stopniem dawności, nazwałam więc je umownie przestarzałym. Trudno dokonać jednoznacznego podziału, ponieważ brakuje normatywnego słownika definicyjnego polszczyzny, który obejmowałby leksykę z okresu międzywojennego.

1.1. Wyrazy przestarzałe,

niemające odpowiedników w języku rosyjskim:

brukowiec ‘włóczęga, ulicznik’: Przez ukaz cara Mikołaja I z dn. 19 października 1831 r. odnodworce i brukowcy zostali wykluczeni ze stanu szlacheckiego [...] – 28; znane SL⁷, SW; w SJPD z kwalifikatorem daw.;

oberwipoleć ‘urwipoleć’: [...] defenzywa werbowwała systematycznie szajki z różnych oberwipoleć [...] – 92; rejestruje SL: ‘urwipoleć, rze-zimieszek’; w SW z kwalif. staropol. i odysłaczem do *urwipoleć*; SJPD nie notuje;

puścizna ‘spuścizna, spadek’: Niepiśmienność to puścizna po caracie i obszarnikach polskich – 182; [...] cały ten okres nie pozostawił [...] żadnej puścizny kulturalnej [...] – 191; znane SL, SWil, SW; w SJPD z kwalif. przest. (dziś książk.);

zabaczyć ‘zapomnieć’: Nawet Kościuszko zabaczył o tym wyborczym materiale powstańczym – 23; znane SL, SWil; w SW z kwalif. staropol. i gw., w SJPD – daw. dziś gw.

⁷ Wyjaśnienie skrótów znajduje się na końcu artykułu.

1.2. Wyrazy przestarzałe,
mające wsparcie w języku rosyjskim:

industrialny ‘przemysłowy’: Polacy, członkowie związków industrialnych stanowią liczbę – 11 388 osób [...] – 101; znane z międzywojennego ZSRR (KRPS); rejestruje SW; w SJPD z kwalif. przest.; poświadczone w powojennej polszczyźnie radzieckiej (w MędJP-II 276 i MędJP-III 228 *industria*); por. ros. *индустриальный*;

prowizor ‘pracownik apteki niższy stopniem od magistra farmacji’: Było wśród Polaków np. [...] 30 magistrów i prowizorów farmacji (aptekarzy) itd. – 44; znane z międzywojennej Kowieńszczyzny (GraczJ); w starszych słownikach bez ograniczeń; SJPD rejestruje z kwalif. przest.; poświadczone w powojennej polszczyźnie radzieckiej (MędJP-II 374 i MędJP-III 558); por. ros. *провизор*;

tank ‘czołg’: Poraz pierwszy dało się to zauważyć podczas kampanji na czołg (tank) im. Feliksa Dzierżyńskiego – 149; równoległe poświadczenie z Kresów pn.-wsch. w JoRCP oraz – z obszaru kowieńskiego – w MędMarK 109, GraczJ; rejestrują – z odsył. do *czołg* – SIJP i ESWO (z ang.); w SJPD z kwalif. wojsk. i odsyłaczem do *czołg*; w SJPSz jako przest. w powojennym pnkres. dialekcie kulturalnym poświadczą MędJP-II 430 i MędJP-III 753; w polszczyźnie radzieckiej pod wpływem ros. *танк* (TSRJa);

upłata ‘zapłata, spłata’: Pozatym zwolniono pracujące masy chłopstwa od upłaty podatku za rok 1929-1930 [...] – 157; rejestruje jedynie SJPD z kwalif. daw. ‘suma wpłacona na poczet długu, zapłacenie czego, zapłata, wypłata’; por. ros. *уплата* (TSRJa).

1.3. Wyrazy przestarzałe,
mające odpowiedniki w językach wschodniosłowiańskich:

siolo ‘wieś’: [...] rozwija się w coraz większej liczbie siół, akcje za urządzeniami rolnymi – 134; [...] stworzenie polskich rad wiejskich pobudziło pracującą ludność polską do wzięcia [...] udziału w budownictwie radzieckim swego siola, rejonu [...] – 146; wcześniejszy przykład z Kresów północno-wschodnich w KurzW 428; równoległe poświadczenie z polszczyzny wileńskiej w JoR 49 i z ZSRR (KPRS); w starszych słownikach bez ograniczeń; w SJPD z kwalif. przest.; używane w powojennej polszczyźnie radzieckiej (MędJP-II 402 i MędJP-III 659-660); por. ros. *село* (SRJa) i biał. *сяло* (TSBLM).

2. Efemerydy

Do leksyki efemerycznej zaliczyłam te wyrazy, które funkcjonowały w polszczyźnie ogólnej bardzo krótko, głównie w okresie międzywojennym. Zazwyczaj zarejestrowane są w jednym słowniku definicyjnym. Oto zebrane efemerydy:

różniczkowanie ‘różnicowanie’: Ekonomiczne różniczkowanie wsi polskiej odbywa się na jednakowych podstawach ze wsią ukraińską [...] – 127; Na ogół przegląd nie dał szczegółowego materiału dotyczącego dynamiki różniczkowania i wzrostu gospodarki chłopskiej – 130; równoległy przykład z międzywojennej polszczyzny kowieńskiej w GracJ (*zróżniczkować*); *różniczkować* rejestruje SW jako mało używ.; w SIJP bez kwalif., w SJPD brakuje znaczenia; późniejsze poświadczenie z Kresów pn.-wsch. w MędJP-II 479 (*zróżniczkowanie*, *zróżniczkować*) i MędJP-III 917;

szłubowiec ‘służący, sługa’: Z liczby obranych 139 chłopów z nich biedaków 54,2% [...], służbowców 2,1% – 150; rejestruje jedynie SW (z cyt. z J. T. Jeża);

średniacki ‘przym. od średniak, dotyczący chłopą średniorolnego’: por. przykłady w haśle *biedacki*; rejestruje dopiero SJPD z kwalif. środ. i cyt. ze „Sztandaru Młodych” z 1954 r.;

zróżniczkowanie ‘zróżnicowanie’: Jak widzimy już wówczas w walkach o wyzwolenie następowało zróżniczkowanie, noszące w sobie pierwiastki klasowe [...] – 16; [...] stan zróżniczkowania polskich mas chłopskich na Białorusi jest następujący [...] – 132 oraz 153; por. *różniczkowanie*.

3. Innowacje lokalne

Wśród innowacji lokalnych znalazły się te wyrazy, które nie zostały zarejestrowane w słownikach definicyjnych języka polskiego oraz niemające odpowiedników w obcych systemach językowych. Należą do nich:

białogwardzistowski ‘białogwardyjski’: Walczyli oni zacięcie przeciwko wszystkim generałom i siepaczom białogwardzistowskim [...] – 63; [...] bezkarna działalność białogwardzistowskiej organizacji na terytorium Polski faszystowskiej [...]; znane z międzywojennego ZSRR (KRPS);

biedacki ‘dotyczący chłopą należącego do biedoty wiejskiej, biedniacki’: Wybory te również wzmocniły blok biedacko-średniacki – 148; [...] obóz biedacko-średniacki odniósł walne zwycięstwo – 149; [...] wzrasta kooperowanie biedacko-średniackich mas chłopskich [...] – 171

(dwukrotnie); znane z międzywojennego ZSRR (KRPS); w powojennej polszczyźnie radzieckiej MędJP-II 232 i MędJP-III 67 rejestruje rusycyzm *biedniak* (*бедняк*); tu może również pod wpływem ros. *бедняцкий* (TSRJ);

podwówczas ‘wówczas’: [...] zakon krzyżacki podwówczas sam woził zboże z Polski – 7; Jedynym ich podwówczas ratunkiem była ucieczka [...] – 11;

schłopiony ‘schłopiały’: [...] przeciw panom polskim walczył chłop polski, schłopiony lub napół schłopiały drobny szlachcic [...] – 17; [...] ten „gmin szlachecki” gospodarczo i kulturalnie został schłopiony [...] – 25; [...] nie zaprzestano pielęgnować wśród schłopionej „braci szaraczkowej” dawnych tradycji szlacheckich [...] – 26; słowniki nie notują; w SJPD *schłopić* z kwalif. przest.

4. Regionalizmy frekwencyjne

Za regionalizmy frekwencyjne uznają te wyrazy, które wprawdzie występują w języku ogólnopolskim, ale w pewnych regionach są używane częściej⁸. Są to dwa leksemy:

ogarnięcie ‘objęcie swoim zasięgiem’: Ciekawe są dane ogarnięcia dzieci polskich przez szkoły. Dla Ukrainy posiadamy dane ogarnięcia dzieci przez szkoły tylko dla 84 polskich jednostek administracyjnych [...] – 203; znaczenie znane polskim słownikom; częste w powojennej polszczyźnie wileńskiej, w której nie pojawia się synonim *objęcie* (MędJP-II 341 i MędJP-III 448); regionalizm frekwencyjny mający wsparcie ros. *охватумь*;

ogarniający ‘obejmujący swoim zasięgiem’: Podobny stan rzeczy istnieje na Białorusi Radzieckiej, gdzie w r. 1927/28 było już szkół polskich 145, ogarniających 63,9% ogółu uczących się dzieci polskich – 205; por. *ogarnięcie*; por. ros. *охватывающий*.

Liczba wyekscerpowanych z książki Tomasza Dąbala *Polacy Związku Radzieckiego* jednostek osobliwych jest niewielka (zaledwie 19 leksemów). Stosunkowo liczną grupę stanowią wyrazy należące do starszej warstwy słownictwa ogólnopolskiego (9 leksemów). Ponad połowa przestarzałej leksyki ma analogiczne odpowiedniki kształtowe i znaczeniowe w języku rosyjskim. Język rosyjski spowolnił więc proces wycofy-

⁸ Por.: Handke 1986/87: 73.

wania się tych jednostek z powszechnego obiegu. Zanotowałam również 4 efemerydy, 4 wyrazy o niejasnej proveniencji oraz 2 regionalizmy frekwencyjne. 6 wyrazów przedostało się do późniejszego wariantu polskiego języka radzieckiego (są to następujące leksemy: *industrialny*, *ogarnięcie*, *prowizor*, *różniczkowanie*, *siolo*, *tank*). Tylko 3 jednostki znalazły potwierdzenie w innych źródłach radzieckich pochodzących z okresu międzywojennego (*białogwardzistowski*, *biedacki*, *siolo*), 4 wyrazy notowano w równoległych źródłach wileńsko-kowieńskich (*prowizor*, *różniczkowanie*, *siolo*, *tank*).

Uwzględniając materiał językowy zaprezentowany w artykule *Rusycyzmy i sowietyzmy w tekstach Tomasza Dąbala (przedstawiciela polskich komunistów przebywających w okresie międzywojennym w ZSRR)* oraz w powyższym tekście, można wysunąć twierdzenie, że język Tomasza Dąbala na poziomie leksykalnym jest przykładem porewolucyjnej polszczyzny radzieckiej. Charakteryzuje się bowiem wszystkimi typowymi cechami dla tej specyficznej odmiany języka polskiego⁹: obfitością rusycyzmów, obecnością sowietyzmów, nadmierną ilością skrótowców oraz pewną archaicznością zasobów leksykalnych.

Wyjaśnienie skrótów bibliograficznych

- GraczJ – Graczykowska T., *Język kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna”. Przyczynek do badań nad polszczyzną północnokresową w dwudziestoleciu międzywojennym* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
- JoR – Joachimiak J., 1996: *Regionalizmy północnokresowe w utworach Władysława Abramowicza (przyczynek do badań nad kulturalną polszczyzną wileńską w dwudziestoleciu międzywojennym)*, „Poradnik Językowy”, nr 10, s. 45-56.
- JoRCP – Joachimiak J., *Regionalne cechy północnokresowe w „Kurjerze Wileńskim” (1924-1939)* (maszynopis rozprawy doktorskiej).
- KurzW – Kurzowa Z., 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa – Kraków.
- MędJP-II – Mędelska J., 2000: *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. II. *Lata 1945-1959*, Bydgoszcz.
- MędJP-III – Mędelska J., 2004: *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. III: *Lata 1960-1979*, cz. 2, *Słownictwo, wyrazy*, Bydgoszcz.
- MędMarK – Mędelska J., Marszałek M., 2002: *Kowieńskie Nowe czytanki: nowe państwo, nowa ideologia, nowy język*, „Przegląd Polonijny” XXVIII, z. 1 (103), s. 100-112.

⁹ Podobny zestaw cech typowych dla porewolucyjnej polszczyzny radzieckiej zaprezentowali J. Mędelska i M. Marszałek (Mędelska, Marszałek 2003: 64).

Wyjaśnienie skrótów słowników

- ESWO – Trzaska, Evert i Michalski, 1939: *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- KPRS – Красный Ю. (ред.), 1931: *Польско-русский словарь (45 000 слов, употребляемых в разговорной речи, политике, науке, литературе, технике и военном деле)*, Москва.
- KRPS – Красный Ю. (ред.), 1933: *Русско-польский словарь (65 000 слов, употребляемых в разговорной речи, политике, науке, литературе, технике и военном деле)*, Москва.
- SIJP – Arct M., 1929: *Słownik ilustrowany języka polskiego*, Warszawa.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, 1958-1968, t. 1-10, Warszawa.
- SL – Linde S.B., 1807-1814: *Słownik języka polskiego*, t. 1-6, Warszawa.
- SRJa – Евгеньева А.П. (ред.), 1981-1984: *Словарь русского языка АН СССР*, т. 1-4, Москва.
- SW – Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W., 1900-1927: *Słownik języka polskiego*, t. 1-8, Warszawa.
- Swil – Zdanowicz A. i in., 1861: *Słownik języka polskiego*, t. 1-2.
- TSBLM – Суднік М.Р., Крыўко М.Н. (ред.), 1996: *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, Мінск.
- TSRJa – Ушаков Д.Н. (ред.), 1935-1940: *Толковый словарь русского языка*, т. 1-4, Москва.

Bibliografia

- Cimek H., 1993: *Tomasz Dąbal 1890-1937*, Rzeszów.
- Graczykowska T., 2007: *Rusycyzmy i sowietyzmy w tekstach Tomasza Dąbala (przedstawiciela polskich komunistów przebywających w okresie międzywojennym w ZSRR)*, [w:] *Język, historia, polityka*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 39-51.
- Handke K., 1986/87: *O regionalizmie frekwencyjnym*, „*Studia Polonistyczne*” XIV/XV, s. 71-76.
- Киселёва И., 2007: *Советский польский язык в России до II Мировой войны*, [w:] *Język, historia, polityka*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 87-92.
- Mędelska J., Marszałek M., 2000: *Twórzmy słownik „polskiego języka radzieckiego”*, „*Poradnik Językowy*”, z. 8, s. 39-49.
- Mędelska J., Marszałek M., 2000a: *Kulak czy gbur? Rozterki twórców polszczyzny radzieckiej*, „*Przegląd Polonijny*” 26, z. 3, 121-139.
- Mędelska J., Marszałek M., 2001: *Z badań nad językiem polonii radzieckiej lat 1917-1939*, [w:] *Język polski w rozwoju*, red. Ł. Szewczyk, M. Czachorowska, Bydgoszcz, s. 111-112.
- Mędelska J., Marszałek M., 2003: *Język polski na Białorusi Radzieckiej okresu międzywojennego (kilka uwag na gorąco)*, „*Acta Baltico-Slavica*” 27, s. 63-71.

Tamara Graczykowska

Sierocka K., 1966: *Z kulturalnych i literackich dziejów lewicy polskiej w ZSRR w okresie 20-lecia międzywojennego*, Warszawa.

Sierocka K., 1968: *Polonia radziecka 1917-1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*, Warszawa.

Stępień M., 1968: *Zagadnienia literackie w publicystyce Polonii radzieckiej 1918-1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Peculiar lexis in book of Tomasz Dąbal *The Poles in Soviet Union*

Summary

This article presents the results of linguistic analysis of *The Poles in Soviet Union* written by Tomasz Dąbal, the representative of Polish Communists living in USSR in interwar period. This paper contains 19 lexems. The lexical items are listed in a form of dictionary with quotes of textual illustrations and conclusions. The largest group (9 items) are outdated words in Polish Language (including 5 based on Russian). Next in the line are the ephemeral words (4 units), the lexems of unknown origin (4 units) and the regionalisms (2 units).

Tamara Graczykowska, dr nauk humanistycznych, adiunkt w Katedrze Badań nad Bałtycko-Słowiańskimi Kontaktami Językowymi w Instytucie Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej UKW w Bydgoszczy. Zainteresowania naukowe: bałtycko-słowiańskie kontakty językowe, północnokresowa polszczyzna kowieńska w dwudziestoleciu międzywojennym, polszczyzna radziecka, język polskiej prasy radzieckiej w okresie międzywojennym.